

X 134257

ERUDITIO, VIRTUS ET CONSTANTIA

Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére

II. KÖTET

Szerkesztette:

IMRE MIHÁLY

OLÁH SZABOLCS

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

SZÁRAZ ORSOLYA

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011

Támogatók:
Debreceni Egyetem
Debreceni Egyetem Tudományegyetemi Karok
A Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének
OTKA K73139. számú pályázata

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000893267

X 134 257

ISBN 978 963 318 105 8 II. k.
ISBN 978 963 318 106 5 Ö

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta

Műszaki szerkesztő, borító: Juhászné Marosi Edit

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében, 2011-ben

11-102

Tartalom

I. KÖTET

TABULA GRATULATORIA	1
ELŐSZÓ.....	5
I. GRAMMATIKA, RÉTORIKA, POÉTIKA	
D. TÓTH JUDIT: A keresztény rétorika szükségességéről (Szent Ágoston <i>De doctrina christiana</i> , IV. könyv)	11
MARÓTH MIKLÓS: A szír levelek stílusa	18
JANKOVITS LÁSZLÓ: A versek és a véresre verés: Jacobus Piso és Várdai Pál konfliktusa	26
BARTÓK ISTVÁN: „Alattomban hallgatók” – avagy besúgó diákok a 16. században	29
IMRE MIHÁLY: A fogalmi szint alatti jelentések szerepe a reformáció korának retorikáiban.....	37
A. MOLNÁR FERENC: Mit jelent a <i>délceg ló</i> szószerkezet Balassi Bálint <i>Szép magyar komédiájában?</i>	46
P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Adalék Szenci Molnár Albert alkalmi verseihez.....	50
RESTÁS ATTILA: Bartholomaei Keckermanni Systematis rhetorici Epitome (1617)	55
KECSKEMÉTI GÁBOR: Szónoki gyakorlat a magyar vitézségről a leuveni egyetemen....	61
VÍGH ÉVA: A néma ékesszólás barokk kézikönyve: Giovanni Bonifacio és a <i>Jelek művészete</i>	69
BÉNYEI TAMÁS: Saját képére: Éva Narcissus-jelenete az <i>Elvesztett Paradicsomban</i>	78
NYÍRKOS ISTVÁN: Eszmény és norma Kazinczy nyelv művészetében.....	88
II. A 17. SZÁZADI KATOLIKUS PRÉDIKÁCIÓIRODALOM ÉS PÁZMÁNY PÉTER	
GÁBOR CSILLA: Jezsuita családtagok: nagyszombati Káldi Márton és György.....	95
MACZÁK IBOLYA: Kafarnaumi százados – kompilált köntösben	103
SZÁRAZ ORSOLYA: „O inferno, o penitenza!” Két 17. századi olasz pokol-prédikáció.	108
SZABÓ FERENC S. J.: Pázmány Péter imádságos könyvének hét bűnbánati zsoltára.....	115
TASI RÉKA: „...tisztelvén, avagy bár imádván...” (Adalékok a képek tiszteletéről szóló hitvitáinkhoz).....	122
HARGITTAY EMIL: Kéziratos latin nyelvű mutató Pázmány <i>Prédikáció</i> hoz.....	130
DEBRECZENI ATTILA: Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz	160
III. KEGYESSÉG ÉS LITURGIA	
FAZAKAS GERGELY TAMÁS: Református imádságok és az 1620 körüli Bethlen-propaganda	167

FEKETE CSABA: Ó, Jézus, egek harmatja (Kanciók és himnuszok a délvidéki graduálokból)	179
PETRÓCZI ÉVA: Házassági-válási kódex – puritán módra (Tarpai Szilágyi András: <i>Libellus repudii et divortii Christiani</i> , 1667)	194
GYÓRI L. JÁNOS: Egy elfeledett református prédikátor, Nádudvari Péter.....	202
MEDGYESY S. NORBERT: A perenyei népi betlehemes játék.....	209
IV. BAROKK ÉS KÉSŐ-BAROKK IRODALOM	
AMEDEO DI FRANCESCO: Miklós Zrínyi e la questione del destino della nazione ungherese: un'ermeneutica della condizione storica umana?.....	225
LÓKÖS ISTVÁN: A kaj-horvát barokk próza mestere: Juraj Habdelić	233
PAVERCSIK ILONA: Egy 17. századi napóra és emblematikus értelmezése	242
S. SÁRDI MARGIT: Az időszakos naplók	251
TÜSKÉS GÁBOR: A Mikes-kutatás kérdéseihez, II.	259
R. VÁRKONYI ÁGNES: Mikes és a kis jégkorszak	272
SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Himnuszfordítások Ányos Pál <i>Énekek könyve</i> című kötetéből	281
KNAPP ÉVA: Azonos történelmi tárgyú iskoladramák a német és magyar jezsuita színpadon: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás	292
KOVÁCS KÁLMÁN: Szigetvár 1566-os ostromának 18–19. századi német irodalmi feldolgozásai és azok forrásai	302
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Baróti Szabó Dávid <i>Aeneis</i> -fordítása.....	310
HUBERT ILDIKÓ: Barokk elégiák – Műfordítás a 19. század elejéről	317
V. UTAZÁSI IRODALOM, EGYETEMJÁRÁS, KAPCSOLATTÖRTÉNET	
SZIRÁK PÉTER: Az utazás eseményszerűsége (A kora újkori magyarországi utazási irodalom egynemű aspektusa).....	327
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Krakkói reneszánsz költők magyar kapcsolatai	334
VISKOLCZ NOÉMI: Nádasdy Ferenc és Róma	340
NÉMETH S. KATALIN: Debrecen Veit Marchthaler útleírásában	350
BOZZAY RÉKA: A harderwijki egyetem jelentősége a kora újkori magyar peregrináció történetében	357
MÁRTA FATA: Kaiser Joseph II. über die religiöse Vielfalt in Siebenbürgen während seiner Reise durch das Großfürstentum 1773.....	364
FERENC POSTMA: Das <i>Itinerarium</i> von Michaël Benedek (1773–1775) und seine vier <i>Testimonia</i> aus Franeker (Juni 1775)	371
PUSZTAI GÁBOR: A magyar Robinson (Jelky András és a robinzonádok irodalmi hagyománya).....	391
EGYED EMESE: Utazó, értéklátó	398
SÁRKÖZY PÉTER: „Áldom a nyüzsgő Rómát” (Magyar írók Róma-élménye).....	407
VI. ITÁLIA	
HAVAS LÁSZLÓ: Róma: Európa megújulásának örök jelképe.....	417
MADARÁSZ IMRE: A humanista embereszmény (Könyvkultusz, szabadságesszme és egyénközpontúság kapcsolatai a történelmi humanizmus kialakulásában és értékrendjében).....	428

PUSKÁS ISTVÁN: Mohamed a sisakforgón (A korai észak-itáliai lovagregények iszlámképe)	434
LÁSZLÓ PETE: Carlo Zucchi e l'Ungheria	440

II. KÖTET

VII. KÖNYV-, KÖNYVTÁR- ÉS KIADÁSTÖRTÉNET

BARICZ ÁGNES: Suri Orvos Mihály 1602-es Perkins-fordítása	447
KULCSÁR PÉTER (közli): Paulus Simoni Bistriciensis <i>Meteorologia generalis</i> (Dantisci, 1617, RMK III, 1187.)	458
DIENES DÉNES: Tolnai Dáli János könyvtárának töredéke Sárospatakon?	469
PÉTER EREDICS: <i>De verlooren zondaar gezogt en gezaligt</i> des Nicolaas Simon van Leeuwaarden (1648–1730) ins Ungarische übersetzt	480
CSORBA DÁVID: Magyar írók – magyar olvasmányok?	490
DUKKON ÁGNES: A barokk szellemiség megjelenési formái a <i>Calendarium Tyrnaviense</i> sorozat példányaiban	497
MONOK ISTVÁN: Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez (A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai)	504

VIII. EGYHÁZ- ÉS OKTATÁSTÖRTÉNET

EGER HISTÓRIÁJA

PÓSÁN LÁSZLÓ: Értelmiség a középkori Poroszországban	511
FEKETE KÁROLY: Kálvini reformáció és diakónia	518
ŐZE SÁNDOR: Fokasz császár szerepe az európai és magyarországi protestantizmus történetiszemléletében	526
PAPP IMRE: A nantes-i ediktum előtörténetéhez	535
BALÁZS MIHÁLY: Alsted és az erdélyi unitáriusok	542
VÉGHSEŐ TAMÁS: A papképzés ügye a munkácsi görög katolikus püspökségben a 17. században	551
IFJ. BARTA JÁNOS: Egyházi szerzők a kora újkori magyarországi mezőgazdasági szakírók között	558
HEINZ SCHILLING: Religion und Konfessionalität in Alteuropa – historische und historiographische Reflexionen	565
JOACHIM BAHLCKE: Ungarns langer Weg zu religiöser Toleranz (Die Kaschauer Streitschrift <i>Veritas toti mundo declarata</i> (1671) des Großwardeiner Bischofs György Bársony und ihre Widerlegungen von protestantischer Seite)	572
ANTON SCHINDLING: Protestantische und katholische Hochschulen im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation	584
LÓKÖS PÉTER: Egykorú német röpirat Eger 1596-os elfoglalásáról és a mezőkeresztesi csatáról	592
BOSÁK NÁNDOR: Teológiai oktatás Egerben a 18. században	601
PETERCSÁK TIVADAR: Hagyományörző fertálmesterek Egerben	607

IX. KORA ÚJKORI ÉLETPÁLYÁK

GORILOVICS TIVADAR: A művelődéstörténet úttörője, Loys Le Roy (1510–1577)	619
SZABÓ ANDRÁS: Ilosvai Benedek, gyulafehérvári plébános	627
SZABADI ISTVÁN: Johannes Michael Brutus és Marcello Squarcialupi	634

TUSOR PÉTER: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke).....	640
LUFFY KATALIN: Levéltári adalékok Czeglédi István és Nánási L. István nagybányai papelhívásának történetéhez (1656, 1660).....	646
GÁTI MAGDOLNA: Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686), Ágoston-rendi kanonok életéhez és munkásságához	652
PAPP KLÁRA: Két Csáky karrier Felső-Magyarországon a 17. század második felében..	658
MERCS ISTVÁN: Egy „labanc” főúr: Koháry István országbíró portréja a történeti irodalomban	667
X. IDENTITÁS, KÖZÖSSÉGKÉPZÉS, ÍRÁSHASZNÁLAT	
OLÁH SZABOLCS: A reprezentáció kerülőútja – A Habsburg-kép a humanista nyilvánosságban	677
PÉTER KATALIN: Multikulturális falvak a 16–17. századi Felföldön	687
TÓTH ZSOMBOR: Emlék? Irat? Irodalom? – kérdések és megjegyzések az (al)diszciplínához	697
PÁL JÓZSEF: A határ szó jelentéséről a 18. század második felében	706
S. VARGA PÁL: Idegenség és önkép az irodalomban (Néhány példa a 19. század magyar irodalmából)	715
IMRE LÁSZLÓ: Lukács György, Horváth János és a magyar szellemtörténet	724
CS. VARGA ISTVÁN: „Doleo ergo sum”. Költők és írók patográfiáiról	731
GÖRÖMBEI ANDRÁS: Közösséget formáló értékek huszadik századi irodalmunkban...	737
ABÁDI NAGY ZOLTÁN: Gondolatok a kollektív identitás teoretizálhatóságához (Virtuális és aktuális közösségek a kortárs amerikai prózában, I.)	744
SZABÓ PÉTER: Sorsértelmezés, nemzettudat, mentalitástörténet (Bitskey István <i>Mars és Pallas között</i> című könyvéről)	751
NÉVMUTATÓ.....	757

Eruditio, virtus et constantia:
Festschrift für István Bitskey zum 70. Geburtstag
 HRSG. VON MIHÁLY IMRE, SZABOLCS OLÁH,
 GERGELY TAMÁS FAZAKAS, ORSOLYA SZÁRAZ

Inhalt

BAND I.

TABULA GRATULATORIA	1
VORWORT	5
 I. GRAMMATIK, RHETORIK, POETIK	
JUDIT D. TÓTH: Über die Erforderlichkeit der christlichen Rhetorik (Das vierte Buch Augustins <i>De doctrina christiana</i>)	11
MIKLÓS MARÓTH: Der Stil der syrischen Briefe	18
LÁSZLÓ JANKOVITS: Die waffenrasselnde Verseschmiederei. Der Konflikt in Gedichten zwischen Jacobus Piso und Pál Várdai	26
ISTVÁN BARTÓK: Melden aus der Schulbank: Studenten als Denunzianten im 16. Jahrhundert	29
MIHÁLY IMRE: Signifikation unter der Begriffsebene in den Rhetorik-Lehrbüchern der Reformation	37
FERENC A. MOLNÁR: Was heißt der Ausdruck „délceg ló“ im Theaterstück <i>Szép magyar komédia</i> [<i>Schöne ungarische Komödie</i>] von Bálint Balassi?	46
JUDIT P. VÁSÁRHELYI: Ein Beitrag zu den Gelegenheitsgedichten von Albert Szenci Molnár	50
ATTILA RESTÁS: Bartholomaei Keckermanni <i>Systematis rhetorici Epitome</i> (1617)	55
GÁBOR KECSKEMÉTI: Heldenmut der Ungarn als Thema einer Redeübung an der Universität Leuven	61
ÉVA VIGH: Das barocke Handbuch der sprachlosen Redekunst: Giovanni Bonifacios <i>L'arte de' cenni</i>	69
TAMÁS BÉNYEI: Ins eigene Spiegelbild gestürzt: Die Narziss-Szene Evas in Miltons <i>Paradise lost</i>	78
ISTVÁN NYÍRKOS: Ideal und Norm in der Sprachkunst von Kazinczy	88
 II. PÉTER PÁZMÁNY UND DIE KATHOLISCHE PREDIGTLITERATUR IM 17. JAHRHUNDERT	
CSILLA GÁBOR: Familiär verbundene Jesuiten: Márton und György Káldi aus Nagyszombat	95
IBOLYA MACZÁK: Der Hauptmann von Kafarnaum – Eine Erzählung in kompilierter Form	103
ORSOLYA SZÁRAZ: „O inferno, o penitenza!“ – Zwei italienische Höllenpredigten aus dem 17. Jahrhundert	108
FERENC SZABÓ S. J.: Die sieben Bußpsalmen im Gebetsbuch von Péter Pázmány	115

RÉKA TASI: Venerierend oder gar adorierend – Beiträge zu unsern Glaubensdisputen über die Bilderverehrung	122
EMIL HARGITTAY: Ein handschriftlicher lateinischer Index zu den <i>Predigten</i> von Pázmány	130
ATTILA DEBRECZENI: Ein Beitrag zum Verhältnis zwischen Pázmány und Kazinczy	160
III. FRÖMMIGKEIT UND LITURGIE	
TAMÁS GERGELY FAZAKAS: Evangelisch-reformierte Gebete und die Bethlen-Propaganda um 1620	167
CSABA FEKETE: O Jesus, Himmelstau – Cantiones und Hymnen aus den südungarischen Gradualen	179
ÉVA PETRÓCZI: Puritanistische Anweisungen zu Ehe und Scheidung (András Tarpai Szilágyi: <i>Libellus repudiū et divortii Christiani</i> , 1667)	194
JÁNOS L. GYÓRI: Ein vergessener evangelisch-reformierter Prediger: Péter Nádudvari	202
NORBERT S. MEDGYESY: Das volkstümliche Krippenspiel aus Perenye	209
IV. DER BAROCK UND DIE SPÄTBAROCKE LITERATUR	
AMEDEO DI FRANCESCO: Miklós Zrínyi und die Frage nach dem Schicksal der ungarischen Nation: eine Hermeneutik der geschichtlichen Situation des Menschen?	225
ISTVÁN LÓKÖS: Ein Meister der kajkavischen Barockprosa: Juraj Habelić	233
ILONA PAVERCSIK: Eine Sonnenuhr aus dem 17. Jahrhundert und ihre emblematische Deutung	242
MARGIT S. SÁRDI: Zeitweilige Tagebücher	251
GÁBOR TÜSKÉS: Beiträge zu den Hauptfragen der Mikes-Forschung (II.)	259
ÁGNES R. VÁRKONYI: Mikes und die kleine Eiszeit	272
LÁSZLÓ N. SZELESTEI: Hymnenübersetzungen aus dem Band <i>Énekek éneke</i> [Hohelied] von Pál Ányos	281
ÉVA KNAPP: Jesuitische Schuldramen mit demselben historischen Thema auf deutschen und ungarischen Bühnen: László Hunyadi und Mátyás Hunyadi	292
KÁLMÁN KOVÁCS: Die Belagerung von Szigetvár (1566) in deutschen literarischen Bearbeitungen im 18. und 19. Jahrhundert und ihre Quellen	302
LÁSZLÓ SZÖRÉNYI: Die <i>Aeneis</i> -Übersetzung von Dávid Baróti Szabó	310
ILDIKÓ HUBERT: Barocke Elegien – Eine literarische Übersetzung am Anfang des 19. Jahrhunderts	317
V. REISELITERATUR, PEREGRINATION, BEZIEHUNGSGESCHICHTE	
PÉTER SZIRÁK: Die Ereignishaftigkeit des Reisens: Aspekte der frühneuzeitlichen ungarländischen Reiseliteratur	327
LÁSZLÓ KÁLMÁN NAGY: Die ungarische Beziehungen von Krakauer Renaissance-Dichtern	334
NOÉMI VISKOLCZ: Ferenc Nádasdy und Rom	340
KATALIN NÉMETH S.: Debrecen in der Reisebeschreibung von Veit Marchthaler	350
RÉKA BOZZAY: Die Bedeutung der Universität zu Harderwijk in der Geschichte der ungarischen Peregrination in der Frühen Neuzeit	357

MÁRTA FATA: Kaiser Joseph II. über die religiöse Vielfalt in Siebenbürgen während seiner Reise durch das Großfürstentum 1773.....	364
FERENC POSTMA: Das <i>Itinerarium</i> von Michaël Benedek (1773-1775) und seine vier <i>Testimonia</i> aus Franeker (Juni 1775)	371
GÁBOR PUSZTAI: Der ungarische Robinson: András Jelky und die literarische Tradition der Robinsonade	391
EMESE EGYED: Eine Reise wert... ..	398
PÉTER SÁRKÖZY: „Ich segne das wimmelnde Rom“: Das Rom-Erlebnis einiger ungarischen Schriftsteller	407

VI. ITALIEN

LÁSZLÓ HAVAS: Rom: das ewige Sinnbild der Erneuerung Europas.....	417
IMRE MADARÁSZ: Das humanistische Menschenideal: Buchkultus, Freiheitsidee und Individualität in der Entstehung und im Wertesystem des geschichtlichen Humanismus	428
ISTVÁN PUSKÁS: Mohamed dargestellt auf einem Helmkleinod: das Islambild in den frühen Ritterromanen in Norditalien.....	434
LÁSZLÓ PETE: Carlo Zucchi und Ungarn	440

BAND II.

VII. BUCH-, BIBLIOTHEKS- UND EDITIONSGESCHICHTE

ÁGNES BARICZ: Die Perkins-Übersetzung von Mihály Suri Orvos aus 1602	447
PÉTER KULCSÁR (Hrsg.): Paulus Simoni Bistriciensis <i>Meteorologia generalis</i> (Dantisci, 1617, RMK III, 1187.)	458
DÉNES DIENES: Ein Bruchstück der Bibliothek von János Tolnai Dáli in Sárospatak [Potok]?	469
PÉTER EREDICS: <i>De verlooren zondaar gezogt en gezaligt</i> des Nicolaas Simon van Leeuwaarden (1648–1730) ins Ungarische übersetzt	480
DÁVID CSORBA: Ungarische Autoren – ungarische Lektüren?	490
ÁGNES DUKKON: Erscheinungsformen der barocken Mentalität in der Reihe <i>Calendarium Tyrnaviense</i>	497
ISTVÁN MONOK: Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Esterházy-Bibliothek. Was lernt man bei der Untersuchung der in Moskau aufbewahrten ungarischen Bücher?	504

VIII. KIRCHENGESCHICHTE UND BILDUNGSWESEN

ZUR GESCHICHTE VON EGER [ERLAU]

LÁSZLÓ PÓSÁN: Gelehrte im mittelalterlichen Preußen	511
KÁROLY FEKETE: Calvinische Reformation und Diakonie	518
SÁNDOR ÓZE: Die Rolle Kaisers Phocas in der Geschichtsauffassung des europäischen und ungarischen Protestantismus	526
IMRE PAPP: Zur Vorgeschichte des Ediktes von Nantes	535
MIHÁLY BALÁZS: Alsted und die Siebenbürger Unitarier	542
TAMÁS VÉGHSEŐ: Priesterausbildung in der griechisch-katholischen Diözese Munkács im 17. Jahrhundert	551

JÁNOS BARTA D.J.: Klerikale Verfasser von landwirtschaftlichen Fachschriften in Ungarn in der Frühen Neuzeit	558
HEINZ SCHILLING: Religion und Konfessionalität in Alteuropa – historische und historiographische Reflexionen	565
JOACHIM BÄHLCKE: Ungarns langer Weg zu religiöser Toleranz. Die Kaschauer Streitschrift <i>Veritas toti mundo declarata</i> (1671) des Großwardeiner Bischofs György Bársony und ihre Widerlegungen von protestantischer Seite	572
ANTON SCHINDLING: Protestantische und katholische Hochschulen im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation	584
PÉTER LÓKÖS: Eine zeitgenössische deutschsprachige Flugschrift über die Eroberung von Eger (1596) und die Schlacht am Mezőkeresztes	592
NÁNDOR BOSÁK: Theologischer Unterricht in Eger [Erlau] im 18. Jahrhundert	601
TIVADAR PETERCSÁK: Traditionsschützende Viertelmeister in Eger [Erlau]	607
IX. KARRIEREN IN DER FRÜHEN NEUZEIT	
TIVADAR GORILOVICS: Loys Le Roy (1510–1577), ein Bahnbrecher der Kulturgeschichte	619
ANDRÁS SZABÓ: Benedek Ilosvai, ein Pfarrer aus Gyulafehérvár [Weissenburg]	627
ISTVÁN SZABADI: Johannes Michael Brutus und Marcello Squarcialupi	634
PÉTER TUSOR: Die Katholisierung von Zsigmond Forgách Zum (literatur)geschichtlichen Quellenwert eines Briefes aus Rom	640
KATALIN LUFFY: Berufung zum Priester in Nagybánya [Neustadt]. Beiträge aus dem Archiv zur Lebensgeschichte von István Czeglédi und István L. Nánási (1656, 1660)	646
MAGDOLNA GÁTI: Beiträge zum Leben und Werk des Augustiner-Chorherrn Johann Adam Weber (1611–1686)	652
KLÁRA PAPP: Zwei oberungarische Karrieren in der Familie Csáky in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts	658
ISTVÁN MERCS: Ein Magnat unter den „Labantzen“: Das Portrait des Landesrichters István Koháry in der historischen Literatur	667
X. IDENTITÄT, GEMEINSCHAFTSBILDUNG, SCHRIFTGEBRAUCH	
SZABOLCS OLÁH: Der Umweg der Repräsentation: Das Bild der Habsburgerherrscher in der humanistischen Öffentlichkeit	677
KATALIN PÉTER: Multikulturelle Dörfer in Oberungarn im 16. und 17. Jahrhundert	687
ZSOMBOR TÓTH: Denkmal(?) Schrift(?) Literatur(?): Fragen und Hinweise zu einer (Unter)Disziplin	697
JÓZSEF PÁL: Über die Bedeutung des Wortes „Grenze“ in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts	706
PÁL S. VARGA: Fremdheit und Selbstbild in der Literatur: Beispiele aus der ungarischen Literatur des 19. Jahrhunderts	715
LÁSZLÓ IMRE: Georg Lukács, János Horváth und die ungarische Geistesgeschichte	724
ISTVÁN CS. VARGA: „Doleo ergo sum“: Dichter und Schriftsteller über Pathographie	731

ANDRÁS GÖRÖMBEI: Gemeinschaftsbildende Werte in der ungarischen Literatur des 20. Jahrhunderts	737
ZOLTÁN ABÁDI NAGY: Zur Theorie der kollektiven Identität. Virtuelle und aktuelle Gemeinschaften in der zeitgenössischen amerikanischen Prosa (I.)	744
SZABÓ PÉTER: Schicksalsverständigung, Nationsbewußtsein und Mentalitätsgeschichte: Gedanken zum István Bitskeys Buch <i>Mars és Pallas között [Zwischen Mars und Pallas]</i>	751
PERSONENREGISTER	757

VII.

Könyv-, könyvtár- és kiadástörténet

Monok István

Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez

(A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai)

A 17. század első felétől a magyar arisztokrácia soraiba tartozó Esterházy Miklós (1582–1645) írott életműve – főként politikai tervezetei – alapján olvasott szerzőnek mondható.¹ Lakompakon volt könyvtára, jóllehet ennek állományáról nincsen közelebbi információnk. Politikai nézeteiről tanúskodó hivatali felterjesztései, illetve levelezése azt engedi sejtetni, hogy az az olvasmányanyag, amely Zrínyi Miklós,² illetve Pázmány Miklós³ könyvtárainak elemzésekor mint modern állam- és politikaelméleti irodalom jellemezhetünk, nem volt ismeretlen előtte sem. Ezek az államelméleti munkák egész Európában a modern politikai gondolkodás alapvetésének számítottak.⁴

Esterházy Miklós lakompaki udvartartási irataiból (1627) kiderül,⁵ hogy:

„Mindennap ebéd előtt [...] azoknak, akiknek e képesség birtokukban van, legalább egy órán keresztül olvasniuk kell; egy történetet vagy más könyvet, amit az úr [Esterházy Miklós] a kezükbe ad; ezen túlmenően e foglalatosságot az ebédet követő egy vagy két órában is gyakorolniuk kell.”⁶

A nádori székbe emelkedett Esterházy Miklós könyvtárának nem maradt ránk összeírása, néhány olvasmányát tulajdonosi bejegyzések alapján azonosítottuk. Mivel birtokai nagyobb része protestáns lakosságú volt, erőteljes rekatolizációba kezdett. Ennek részeként kerülhetett udvari könyvtárába több protestáns lelkész – Czeglédi Pál, Kanizsai Pálfi János stb. – könyvgyűjtemé-

¹ Vö. *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Emich és Eisenfels, 1852; *Galantai Gróf Esterházy Miklós munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, Edelman, 1853; *Esterházy Miklós nádor iratai, I, Kormányzattörténeti iratok: Az 1642. évi megbiúsult országgyűlés időszaka (1640 december – 1643 március)*, szerk. HAJNAL István, Bp., Esterházy Pál herceg kiadása, 1930.

² *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, írták és összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Argumentum – Zrínyi, 1991 (Zrínyi Könyvtár, 4).

³ *Magyarországi magánkönyvtárak, II, (1580–1721)*, s. a. r. FARKAS Gábor, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, VARGA András, Szeged, JATE – Scriptum Rt., 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2), 43–52; ÖTVÖS Péter, *Pázmány Miklós gróf könyvei*, in *Klaniczay-émlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékeztére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 344–364.

⁴ KLANICZAY Tibor, *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*, in *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Memoria Saeculorum Hungariae, 5), 337–400.

⁵ KOVÁCS József, *Adelige Höfe, hochadelige Hofhaltungen, Nikolaus Esterházy's Hofhaltung*, in *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum, vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, hrsg. von Rudolf KROPF, Gerald SCHLAG, Eisenstadt, Burgenlandische Landesmuseum, 1998, 125–135.

⁶ DÖRY Ferenc, *Gróf Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása*, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1901, 4. sz., 224–230; KOVÁCS József, *Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz*, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1978, 184–187.

nyének egy része, ahogy ezt a ma is meglévő könyvek tulajdonosi bejegyzései igazolják. A ma is (Kismartonban és Moszkvában⁷) meglévő könyvek kézirásos bejegyzéseiből ez a történet látszólag könnyen dokumentálható. Valóban, a tények igen, ez és ez a kötet egykoron egy valamelyik faluban szolgáló protestáns lelkészé, tanítóé volt. Hogyan kerültek azonban ezek a könyvek Kismartonba? A földesúr volt a falu, vagy annak része, sokszor a parókia épülete, vagy az iskolaként használt ház is. A templom tulajdonjoga ennél bonyolultabb volt, de most a könyvtárak kapcsán kevésbé érdekes, ugyanis a protestáns templomokban ritkán alakítottak ki könyvtárat, az énekeskönyveken, a bibliákon kívül csak akkor lehettek ott a napi vallásgyakorlat, illetve a katekizáció könyvei, ha helyileg is ott tartották az ilyen foglalkozásokat. Ha a földesúr vallást váltott (Esterházy esetében katolikus lett), akkor a protestáns lelkésznek ki kellett költözni a parókiáról, hiszen oda egy katolikus pap került, az iskolamester meg vagy megmaradt a faluban és maga is katolizált, vagy elment. Az iskola épületét a katolikus egyház használhatta, többször letelepült egy-egy szerzetesrend is, és beköltöztek az épületbe. Ez a változás azonban nem magyarázza azt, hogy miért maradtak az épületben a könyvek, illetve azokat miként gyűjtötték be a terület tulajdonosának központjába, könyvtárába. Ismerünk olyan példát, amikor az iskola könyvtára is a földesúr volt, és a vallás megváltozásakor az épületben maradt. Németújváron Batthyány Ádám katolizálásakor (1629) állt elő ez a helyzet, így a könyvtár a beköltöző ferencesek kezelésébe került (akik megőrizték a gyűjteményt).⁸ Ekkor sem világos az, hogy az ott tanító protestáns személyek magánkönyvtára miként és miért maradt ott (lásd a Beythe-család tagjainak könyveit). Ennek a németújvári könyvvállománynak a vizsgálata érdekes adalékokkal szolgált annak a mechanizmusnak a felismeréséhez, hogy a falvakban volt protestáns könyvek, hogyan kerültek ez utóbbi esetében éppen a ferences rendi könyvtárba. Számos könyvben ugyanis több helyről származó protestáns bejegyzések is vannak, vagyis a könyvek Németújváron kívül, a Batthyány-birtokokon az 1629-es rekatolizálás után is használatban voltak. Ez a jelenség azt mutatja, hogy (1) az iskola könyvtárából kölcsönvettek könyveket a birtokokon szolgáló lelkészek, illetve azt, hogy (2) egymásnak is kölcsönadták könyveiket. A kölcsönzött könyv azután vagy visszakértült tulajdonosához, vagy nem. Ha más földesúr birtokára került a kötet, az is előfordult, hogy annak vallásváltásakor annak központi udvari gyűjteményét gazdagította. Másként nehezen lenne magyarázható, hogy miért vannak a moszkvai Esterházy-állományban elég nagy számban a németújvári iskola, illetve Beythe István könyvei. Előfordul Batthyány Boldizsár neve is a bejegyzésekben.

A könyvek útjának nyomon követéséhez nem kerülhető meg a *visitatio librorum* (Büchervisitation) intézménye sem. A 16. századi Tirolból, vagy a 17. századi Csehországból jól ismert ez a jelenség. A terület ura összeállított egy látogató delegációt (gyakran a jezsuita rend tagjaiból), akik végigjárták a falvakat, a lakásokat, és az ott talált protestáns könyveket elkobozták.⁹ Vagy adtak helyet-

⁷ *Knyigi iz szobranija knyazej Esztergazi v moszkovszkih bibliotekah.* – *Bücher aus der Sammlung der Fürsten Esterházy in Moskau. Katalog.* Der Katalog wurde geschafft von Karina A. DMITRIJEVA, Nikolaj N. SUBKOV et alii, Moszkva, Rudomino, 2007. – Sajnos nem készült el a tulajdonosi bejegyzések mutatója, így elég nehezen használható a kötet.

⁸ Theodor TABERNIGG OFM, *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*, Güssing, 1972 (manuskript). Ld. még Arnold MAGYAR, *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978)*, Graz, Selbstverlag des Franziskanerklosters, 1980, 236–269; Liesbeth PUMM, *Die Klosterbibliothek Güssing: Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*, Diplomarbeit an der Univ. Wien, 1992.

⁹ Péter ÖTVÖS, *Büchervisitation in einem katholischen Lande: Das Beispiel Tirol*, in *Freiheitsstufen der Literaturverbreitung: Zensurfragen, verbotene und verfolgte Bücher*, hrsg. von József JANKOVICS, S. Katalin NÉMETH, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 18), 83–103.

te katolikus könyveket, vagy nem. A Batthyány-, illetve Esterházy-birtokokról nem maradtak fenn erre a tevékenységre vonatkozó feljegyzések. Az Esterházy-birtokokról azonban ismert az a jezsuita akció, amikor azokat a személyeket, akik nem voltak hajlandók katolizálni, személy szerint kivallatták nézeteikről.¹⁰ Nem elképzelhetetlen, hogy ez a felmérés összekötődött a protestáns könyvek összegyűjtésével. Ezek azután Esterházy udvari könyvtárába kerülhettek. Ez a feltevés lehet egyfajta magyarázat arra, miért van olyan sok, egykor protestáns lelkészek, tanítók könyvtárait gazdagító könyv az Esterházy-könyvtárban.

Elképzelhető azonban az is, hogy Esterházy Pál mint a pápai vár kapitánya tett szert Czeglédi Pál¹¹ és Kanizsai Pálfi János könyveire,¹² bár ennek nincsen eddig feltárt levéltári nyoma, ahogy annak sem, hogy esetleg az elhunyt lelkészek özvegyei, anyagi rászorultságuk okán adták el a könyveket neki, vagy egyik könyvügynökének.

A tulajdonosi bejegyzések közül az Oláh Miklóstól származók külön figyelmet érdemelnek. A kiváló humanista, történetíró esztergomi érsek könyveiről sajnos nem maradt fenn katalógus. Nagyon értékes tehát minden egyes, személyéhez köthető kötet, mert megmutatja nekünk a főpap szellemi horizontját. Tudjuk, hogy Bécsben és Nagyszombatban is volt könyvtára, persze kisebb könyvvállomány volt más lakóhelyein, kastélyaiban is. Végrendeletében könyveit Listi (I.) Jánosra (meghalt 1577), illetve ennek fiára, továbbá a nagyszombati iskola tanulóira hagyta. Ez a Listi János Oláh Miklós törvénytelen leányának, Lukrécának a férje volt. Zvara Edina összefoglalta azokat az ismereteket, amelyeket 2007-ben a Listi-család könyveiről tudtunk, állítva, hogy nincsen olyan ismert Listi-féle kötet, amelyben Oláh Miklós bejegyzés is lenne.¹³ Pontosan a moszkvai állomány cáfolja meg ezt az állítást (amelynek anyagát ő még nem ismerhette). Igaz csak két esetben, de ez az eset – Oláh-, majd Listi-bejegyzés – előfordul. A ma Kismartonban és Moszkvában lévő Oláh-bejegyzést őrző könyvek közül persze több is kerülhetett a Listi-féle könyvtárral az Esterházyakhoz (nem kötelezően minden könyvbe írt bele a tulajdonosa). A Listi-könyvtár Köpcsényben volt, amely kastélyt és birtokot Listi (IV.) János 1676-ban eladta Esterházy Pálnak. Nem elképzelhetetlen, hogy ekkor a könyvek is ez utóbbi birtokába kerültek.

De Oláh Miklós könyvei egy másik úton is az Esterházyakhoz kerülhettek. Az említett Lakompak ugyanis Esterházy Miklós első feleségének, Dersffy Orsolyának (1575 k.–1619) öröksége volt.¹⁴ Dersffy Orsolya szülei Szerdahelyi Dersffy Ferenc és Császár Orsolya (meghalt 1593)

¹⁰ MONOK István – PÉTER Katalin, *Felmérés bithúségről 1638-ban*, in *Lymbus: Művelődéstörténeti Tár*, II, Szeged, JATE, 1990, 111–142. (Klly.: A Lymbus Füzetek, 14).

¹¹ SZELESTEI NAGY László, *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*, in *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*, szerk. BÁLINT István János, Bp., OSZK, 1987, 98–128. A tanulmány végén: Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei: 125–126.

¹² ZVARA Edina, *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Protestáns lelkészek könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*, Magyar Könyvszemle, 2010, 386–398

¹³ Uő, *A Listi-család tagjainak könyvei*, in „Apró cseppekből lesz a zápor”: Bakonyi Géza emlékkönyv, szerk. HEGYI Ádám, SIMON Melinda, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2008, 45–70.

¹⁴ A könyvtár történetére vonatkozó ismereteket összefoglalta, illetve a Johann Harrich-féle katalógusban szereplő megjegyzések alapján Oláh ismert könyveit jegyzékbe foglalta SZELESTEI NAGY László, *Oláh Miklós könyvtáráról*, in *Program és mítosz között: 500 éve született Oláh Miklós*, az 1993. január 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából, szerk. MÓZES Huba, Bp., Szent István Társulat, 1993, 51–69. – Az ő közleménye után jelent meg: ELISABETH SOLTÉSZ, *Die Einbände eines Buches des Graner Erzbischofs Miklós Oláh und eines slawischen druckes des Primus Truber*, Gutenberg-Jahrbuch, 1995, 240–246; SOLTÉSZ Zoltánné, *Neves possessorok újabb felismert kötetei*, Magyar Könyvszemle, 1996, 4. sz., 451–460; TIBOLD GÁBOR Attila, *A Pannonhalmi Könyvtár története: Különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig*, s. a. r. SOMORJAI Ádám, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1999 (Pannonhalmi Füzetek, 45), 117; *Catalogus*

voltak, Lakompakot a feleség hozta a házasságba, még hozzá apai örökségből. Apja pedig Oláh Miklós unokaöccse, Oláh-Császár Miklós (meghalt 1574 előtt) volt. Könnyen elképzelhető, hogy Oláh Miklós érsek unokaöccsére hagyott könyvei is ebben a kastélyban voltak elhelyezve.

Az Esterházy-könyvtár kialakulása történetéhez hangsúllyal kell majd számba venni azokat a kiadványokat, amelyek szerzőit, vagy csak megjelenését a család tagjai támogatták. Ez a könyvtár történetének egy újabb fejezete, amelyet most nem érintünk.¹⁵

A Moszkvában és a Kismartonban őrzött könyvek együttes kutatása számos, korábban nem ismert részlettel gazdagítja ismereteinket a *Bibliotheca Esterházyana* genezise történetéről. Amennyiben elkészül egy teljesnek tekinthető moszkvai, és ezzel egy időben kismartoni katalógus, akkor a kutatást végre leszűkíthetjük azokra a könyvtételekre, amelyeket említene az 1756-os katalógusban,¹⁶ illetve Johann Harrich jegyzékében, és nincsenek meg. A két hiányjegyzék – a ma meglévő könyvek és az 1756-os jegyzék különbözete, illetve a ma meglévő könyvek és a Harrich-jegyzék¹⁷ különbözete – választ ad majd a nyitott kérdések egy részére.

Egyház- és oktatástörténet Eger históriája

generalis operum impressorum saeculi XVI, quae in Slovacia asservantur – Generálny katalóg tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska, IXc; Lívia FÁBRYOVÁ, *Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca Dioecesis Nitriae asservantur* – Tlače 16. storočia v Diecéznej knižnici v Nitre, Martin, Slovenská Národná Knižnica, 2000, Nr. 232; BODA Miklós, *A Trident előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában*, in Uő, *Stúdium és literatúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*, Pécs, Pro Pannonia, 2002 (Pécsi Tudománytár), 143–145.

¹⁵ A könyvtár történetének összefoglalásaként ld. Theresia GABRIEL, *Die fürstliche Esterházyische Bibliothek: Zeugnis einer bewegten Vergangenheit*, in *Forscher-Gestalter-Vermittler: Festschrift für Gerald Schlag*, hrsg. von Wolfgang GÜRTLER, Gerhard J. WINKLER, Eisenstadt, Burgenlandische Landesmuseum, 2001, 119–130; Stefan KÖRNER, *A Bibliotheca Esterházyana*, in *Kék vér, fekete tinta: Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*, szerk. MONOK István, Bp., OSZK, 2005, 105–127; MONOK István, *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai*, in *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra: az Esterházy-család*, szerk. CZOMA László, Keszthely, Helikon Kastélymúzeum, 2007, 91–101; Theresia GABRIEL, *Egy mozgalmas múlt tanúja, a beregi Esterházy könyvtár*, uo., 76–90.

¹⁶ A teljes katalógus szövegolvasata: *Magyarországi magánkönyvtárak*, IV, 1552–1750, s. a. r. BAJÁKI Rita, BUJDOSÓ Hajnalka, MONOK István, VISKOLCZ Noémi, Bp., OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4), 195–247.

¹⁷ Kézirat a kismartoni Esterházy-könyvtárban, másolata az OSZK RMNy szerkesztőségében.